

АСТРОНІМІЧНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Лілія Синишин

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто одну з тематичних груп української онімної лексики – астронімічні назви. Вони відображають духовне життя і культуру української нації, дають уявлення про специфіку українського мовного простору. Ознайомлення з українськими астронімами допоможе чужоземцям пізнати фрагмент мовної картини світу.

Ключові слова: астронім (космонім), астронімічні назви, онімна лексика, національно-культурний потенціал астронімів, українські астроніми, астронімічні об'єкти.

Українське мовознавство останнім часом збагачується науковими здобутками в галузі вивчення української мови як іноземної, що пов'язано з розвитком України як незалежної держави і, як наслідок, змінами суспільної свідомості. Нині Україна відкриває широкі простори для пізнання і вивчення її культури, історії, літератури та мови.

Одним із перспективних напрямів сучасної української лінгводидактики є вивчення лексики, ознайомлення чужоземців з найголовнішими національними реаліями, позначеними власними назвами.

Серед різних тематичних груп онімної лексики української мови, які подають важливу для іноземця національно-культурну інформацію про Україну, провідне місце належить астронімам – власним назвам астронімічних об'єктів. Попри те, що їх порівняно з лексемами інших тематичних груп української онімної лексики небагато, вони, як зазначають дослідники, „позначають своєрідну і дуже суттєву ділянку навколишнього світу, яка завжди приваблювала людей” [5: 3].

Астронімічний пласт ономастичного простору тільки починають вивчати: ономастичні дослідження тривалий час були зосереджені на аналізі топонімічного та антропонімічного матеріалу.

Вивчення астронімічної лексики має істотне значення для становлення ономастики як системи, бо астроніміка оперує назвами реальних об'єктів дійсності і презентує лексику, іноді дуже давню за походженням, що є важливим при вивченні української мови як іноземної.

Водночас слід зазначити, що сама астроніміка як галузь ономастики ще не має чіткого статусу, про що свідчить, зокрема, нечіткість терміносистеми. В одних лексикографічних працях наявні два терміни, що позначають астронімічні об'єкти: астронім і космонім [1]. За енциклопедією „Українська мова”, під космонімом (астронімом) розуміють власну назву природних космічних об'єктів [10: 272].

Важливим є те, що астроніміка за своєю предметною віднесеністю (тобто за по-

замовними характеристиками) є досить близькою до топоніміки. Астроніми, як і топоніми, прив'язані до простору. Це своєрідна небесна топоніміка.

Астрономічні назви – не просто знаки для розрізнення небесних тіл. Вони є голо- сом історії, свідками минулого, дають уявлення про те, як у давнину розуміли небесні тіла, практично використовували зоряне небо для орієнтації в часі [4: 4].

Астроніми, безперечно, належать до основного фонду лексики. Це особливі мовні одиниці, які мають у своїй семантиці національно-культурний компонент, тобто вирізняються особливою країнознавчою репрезентативністю, багатством культурних, історичних асоціацій. Вони є носіями лінгвокраїнознавчої інформації, за допомогою якої лінгвістичний план переходить в етнокультурний. Саме цей аспект важливий під час вивчення української мови як іноземної.

Процес становлення й еволюції форми називання астроніма тісно пов'язаний із звичаями й особливостями духовної культури народу, його історією. Назви *сонце, місяць, зоря* відображають поняття, сформовані носіями мови в процесі їхньої пізнавальної діяльності, і є позначеннями, або номінативними знаками, реалій, які їх оточують. У формуванні астронімів відображений розвиток людських уявлень про навколишню природу, зміни в її сприйнятті, оцінці її об'єктів.

При вивченні українських астрономічних назв у контексті лінгводидактики увагу іноземців потрібно зосередити на найдавнішому пласті народної лексики, оскільки такий матеріал найкраще дає уявлення про світогляд українців. Ця кількісно невелика група астрооб'єктів є цілком своєрідною в українській мові, якщо порівняти її з міжнародною номенклатурою [7: 222].

Астронімічна лексика як компонент мовної системи підпорядковується її закономірностям, але має низку специфічних ознак, які зумовлені семантикою. Астроніми *сонце, місяць, зоря* мають дуалістичну природу, тобто залежно від значення можуть уживатися то як власні, то як загальні назви: *Сонце – сонце, Місяць – місяць, Зоря – зоря*.

У центрі уваги народу були *Сонце, Місяць, Зоря*. Саме ці астроніми відтворюють світоглядні особливості українського народу. У давні часи астроніми були символами різних понять, істот, категорій. У чужоземців, які вивчають мову тієї чи іншої нації, часто виникають запитання, чому якийсь об'єкт має саме таку назву. З деякими номінаціями пов'язують легенди та міфи, знання яких збагачує внутрішній світ людини. Ознайомлення з давніми уявленнями про астроніми допоможе іноземцям запам'ятати їхні особливості.

Головним небесним світилом є Сонце. Сонце – найближча до Землі зоря, центральне тіло планетної системи. Сонце – це символ Всевидашого божества; Вищої космічної сили; центр буття та інтуїтивного знання; осяяння; слави; величі; правосуддя [8: 112].

Разом з місяцем сонце символізує чоловічий та жіночий початки. У різних міфологіях їм притаманні різні ролі. Іноді сонце може асоціюватися з образом батька, а місяць – з образом матері. Хоча частіше сонце ототожнювали з жінкою.

Зважаючи на особливості сприйняття, зумовленого соціальними, культурними, побутовими чинниками, народна свідомість витворила широку гаму персоніфікованих уявлень про Сонце. Його називали оком божим, пояснюючи цим всевидючість Бога, велетенською іскрою, яка світить за божим велінням.

У язичницьку епоху слов'яни обожнювали Сонце в образі Дажбога, Сварога, Хорса [8: 122]. Були також символи сонця в образах Ярила (бог весняного сонця), Купала (бог літнього сонця).

У християнській традиції символічне значення сонця дуже різноманітне. Захід та затемнення сонця означають гнів Божий, праведне покарання, біду, скорботу, страждання. Сонячне світло символізує щастя, відкриття, виявлення, відплату та праведну кару. Сонце – символ слова Божого.

Другим важливим небесним світилом є Місяць. Місяць – найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом [9; 4: 753].

Місяць – символ Матері-Богині, Цариці Небесної; циклічного ритму; вічності; постійного оновлення; духовного аспекту світла в п'яті; козака; батька [8: 82].

Символіка Місяця в усіх народів пов'язана з лунарними міфами, в яких він завжди перебував в опозиції до Сонця. Оскільки в багатьох мовах назва нічного світила жіночого роду, то воно й символізує жіночу силу. У тих мовах, де вона має чоловічий рід, її пов'язують із чоловічим продуктивним циклом. Уявлення про те, що Місяць символізує чоловічий початок, є набагато ранішим, його історія починається ще в епоху палеоліту й тільки пізніше поступається місцем жіночому початку.

Виділяють окремі характеристики положення Місяця відповідно до Сонця і Землі. У народі Місяць поділяли на чотири чверті, кожна з яких мала свою назву: першу чверть місяця називали молодиком, другу – півповнею, третю – повнею, четверту – останньою кватирою. Трифазовий поділ Місяця пов'язаний відповідно з виділенням таких частин: молодик (новак), півповня, старий [5: 28]. При п'ятифазовому поділі з'являється п'ята частина – перша кварта.

Молодик – одна з фаз Місяця, коли він з'являється на заході вечірнього неба низько над горизонтом і його освітлена частина має вигляд вузького серпа, повернутого опуклістю до Сонця, яке щойно зайшло, тобто з Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска. Цю фазу ще називають Молодий місяць, Новий місяць, Новомісяччя, Щербатий місяць [5: 30].

Повний Місяць – одна з чотирьох фаз місяця, коли з Землі видно весь його освітлений сонцем диск [5: 31]. Його ще називають Місяць уповні, Повня.

Місяць є символом циклічного ритму часу, а його фази символізують безсмертя, постійне оновлення.

У давньоукраїнських віруваннях Місяцеві поклонялися і молилися до нього. У народній пам'яті Місяць зберігся як Бог. Він був складовою частиною найдавніших богів астрального культу – Сонця, Місяця і Зорі. Українці називали його меншим братом Сонця, а також побутує назва – Нічник.

Місяць – розповсюджений образ в українському фольклорі. Старовинний народний культ Місяця в епоху християнства природно ввійшов у святкування Різдва – Щедрого вечора. Його уявляли як постать прадіда. Проте Місяць оспівується не тільки в різдвяних колядках, але й у веснянках, піснях про кохання.

Важливе значення має і національна специфіка зорі. Зоря – самосвітне небесне тіло, що становить собою скупчення розжарених газів [9; 3: 68]. Інколи зорю ще називають Венерою, Вранішньою зорею. Вранішня зоря – найближча до Землі, друга від Сонця планета Сонячної системи [5:20]. Це найяскравіший об'єкт на небі після Сонця і Місяця. Як і Місяць, вона змінює свою форму від тонкого серпа до майже повністю освітленого диска. Має ще такі назви: Венера, Вечірня зірниця, Вечірня зоря, Вечорниця, Денниця, Зірниця, Зоря-вістунка, Порання зоря, Світова зоря, Чигир-зірка.

Цю планету українці вважали двома різними світилами – вранішньою зорею, яку

видно зранку перед сходом Сонця на південному сході, і вечірньою, яка з'являється на небосхилі ввечері, після заходу денного світла на південному заході. З цими двома циклами видимості Венери із Землі пов'язані два види народних назв цієї планети: Вранішня зоря (Порання зоря) та Вечірня зоря (Вечірня зірниця) [5: 20].

Про зорі в різних місцевостях є найрізноманітніші повір'я. Їх вважають запаленими свічками, і кажуть, як тільки хтось народиться, Бог одразу запалює на небі свічку у вигляді нової зорі. Звідси вислів: „Скільки душ живе на землі, стільки й свічок (зірок) горить на небі”.

Зорі – це символ животворної й родючої природи, дівчини-красуні, доброї душі, нового циклічного життя, світлого духу, оборонця людей, вічності, очей Бога.

Астрологи, міфологи світу трактували зорю як символ світового духу, що бореться проти сил п'яти. „Палаюча зірка” – символ містичного центру, енергії Всесвіту, який розширюється. Найпоширенішими є п'яти- та шестикутні зірки. Перша з них у деяких народів символізувала нечисту силу. В інших – гармонію, людину, здоров'я. Шестикутна зірка – промовистий єврейський символ. Вифліємська зірка провістила чудесне народження Ісуса Христа [8: 58].

В уявленнях давніх українців зоря виконувала функцію провісниці долі. У романі П. Куліша „Чорна рада” зорі – це людські душі. У романі О. Гончара „Твоя зоря” образ вранішньої зорі – це символ першопочатку життєвого шляху людини. По суті – це образ Батьківщини, рідного краю. В поезії зоря часто символізує жадану, нездійсненну мрію, нерозділене кохання. Вважають, що зоря є яскраво вираженим жіночим символом.

Отже, за астронімічними номінаціями можна отримати повніше уявлення про історичний досвід, реальні умови життя, звичаї, заняття та інтереси українців. До того ж назви віддзеркалювали життя народу таким, яким воно було у час створення астронімів.

Оскільки астроніми утворюють своєрідну групу номенів, то чужоземців, які вивчають українську мову, потрібно ознайомити з таким компонентом лексичного значення, який дасть змогу носіям чужих культур заглибитися в специфіку українського мовного простору, пізнати фрагмент мовної картини світу, створити уявлення про особливість світосприйняття. Астроніми є надзвичайно багатим джерелом лінгвокраїнознавчої інформації під час вивчення української мови як іноземної. Дослідження національно-культурної семантики астрономів – предмет лінгвокраїнознавчого аспекту викладання мови, а країнознавчий аналіз є невід'ємною частиною процесу формування мовної компетенції іноземного слухача.

Загалом, мова кожної нації – ідеальна дійсність, духовний образ світу, який адекватно відображений у свідомості нації. Саме через цю ідеальну дійсність знайомимо чужоземців з духовним образом України.

-
1. *Бондалетов В.Д.* Русская ономастика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М., 1983.
 2. *Булашов Г.О.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1992.
 3. *Дроздовський Д.І.* Космічна мова людської душі. – Одеса, 2004.
 4. *Карпенко Ю.А.* Название звездного неба. – К., 1981.

5. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв: Зшиток 4. Астрономічні назви / Укл. І.Р. Процик, Г.В. Тимошик. – Вип. 5. – Львів, 2006.
6. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1988.
7. Процик І.Р., Тимошик Г.В. Українські астроніми в лінгвокраїнознавчому аспекті // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Львів, 2006. – С. 220–223.
8. Словник символів / За ред. О.І. Потапенко, М.К. Дмитренка. – К., 1997.
9. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. 1–11.
10. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

UKRAINIAN ASTRONOMIC VOCABULARY AND STUDYING THESE TERMS IN A COURSE ON UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Lilia Synyshyn

Ivan Franko National University of L'viv

This article describes one topic group of Ukrainian vocabulary – astronomical names. These words reflect the spiritual life and culture of the Ukrainian people and provide a sense of the particular character of the field of Ukrainian speech. Getting acquainted with Ukrainian astronomic names allows foreigners to become acquainted with a section of the language picture of the world of Ukrainians.

Key words: astronomer (cosmologist), astronomic terms, national cultural potential of astronomic names, Ukrainian astronomic names and astronomic objects.